

Hamar Pál¹

A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés kovariációja

Covariation of National Defence Education and School Physical Education

„Az emberiség jövője a neveléstől függ...”
(Szent-Györgyi Albert, 1983)

Absztrakt

A honvédelmi nevelés és a testnevelés kovariációját társadalmi, oktatás- és tantervelméleti, illetve oktatásmódszertani aspektusból vizsgálva számos kérdés merülhet fel. Tanulmányunkban a neveléstudomány oldaláról keressük a két nevelési terület 21. századi életkihívások kezelésére szolgáló közös értékeit. Ezzel összefüggésben külön-külön feltérképezzük a honvédelmi nevelés és a testnevelés értékészletét, a 2012-es és a 2020-as NAT-ban betöltött szerepüket. Elemzésünkhöz Benjamin Bloom követelménytaxonómiai rendszerét hívjuk segítségül. Konklúzióként megállapítjuk, hogy korunk társadalmi gyakorlata újabb és újabb megoldandó próbatételek elé állítja a fiatalokat (lásd Covid-19, háború, mozgásszegény életmód stb.). A tantárgypedagógiai válaszokat elsősorban módszertani, nem pedig tartalmi (tananyag-kiválasztási) szempontok mentén kell keresni. A tartalmi fejlesztés lehetőségei majdnem kizárólag a sportági mozgásformák bővítésében rejlenek, mivel Magyarországon a testnevelés tantárgy oktatása ezeken alapszik. Az élményközpontúság, az örömszerzés valóban fontos értékorientáció, de nem primer cél. Mindkét nevelési terület faktuma a teljesítményelvárás, a teljesítményirányultság, emellett a közös értékek nélkülözhetetlen alkotóeleme a rend és a fegyelem. Kiemelendők még a két terület keresztntantervi vonatkozásai.

¹ Egyetemi tanár, Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem, Pedagógia Tanszék, e-mail: drhamar.pal@gmail.com

Kulcsszavak: honvédelmi nevelés, testnevelés, érték, NAT 2012 és NAT 2020, kognitív-affektív-pszichomotoros dimenziók

Abstract

Examining the covariation of national defence education and physical education from the social, education and curriculum theoretical, respectively education methodological aspects, many questions may arise. In our study, from the side of educational science, we are looking for the common values of the two educational fields for dealing with the challenges of life in the 21st century. In this context, we separately map the value set of national defence education and physical education, their role in the 2012 and 2020 NCC. For our analysis, we use Benjamin Bloom's requirements taxonomy system. As a conclusion, it is established that the social practice of our time presents young people with more and more tests to be solved (see Covid-19, war, sedentary lifestyle, etc.). Subject pedagogy answers should be sought primarily from methodological rather than content (educational material selection) aspects. The possibilities of content development lie almost exclusively in the expansion of the forms of movement in sports, since the teaching of physical education in Hungary is based on them. Focusing on experience orientation, seeking pleasure is indeed an important value orientation, but it is not a primary goal. Performance expectations and performance orientation are the facts of both educational fields, and order and discipline are an essential component of common values. The cross-curricular aspects of the two fields should also be highlighted.

Keywords: national defence education, physical education, value, NCC2012 and NCC2020, cognitive-affective-psychomotor dimensions

Bevezetés

A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés kovariációját (együtt változását, együtt járását) vizsgálat tárgyává téve a legszembeűnőbb azonosság a nevelés szóösszetétel mint közös nevező. Egy ilyen megközelítés azonban túlságosan sematikus, leegyszerűsítő. Elég csak a honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés sokrétű, kiterjedt értékközvetítő, értékteremtő pedagógiai szerepére gondolni. Arról nem is beszélve, hogy például a honvédelmi nevelés szakkifejezés is redukált megfogalmazás, mivel szakszerűbb hazafias-honvédelmi nevelésről beszélni.

A hazafias nevelés elsősorban a köznevelésben alapozza meg a hazaszeretetet és a szülőföld értékeivel kapcsolatos pozitív attitűdök kialakulását és elmélyítését, míg a honvédelmi nevelés ezeknek az értékeknek a gyakorlati felszínre hozatalához nyújt praktikus ismeretanyagot. Végső soron a két nevelési tevékenység, egy rendszert alkotva, rendkívül szorosan összekapcsolódik és kiegészíti egymást.² Ebből kifolyólag,

² KUN SZABÓ 2018.

amikor e tanulmányban – és annak címében – honvédelmi nevelésről beszélünk, egyszersmind beleértjük a hazafias nevelést is.

Az iskolai testnevelés – az egyszerűség kedvéért: *testnevelés* – a testkultúra intézményes művelésének legismertebb formája, iskolai tantárgy. A testi-lelki képességek szervezett, tudatos, kollektív fejlesztése nevelési feladatokba ágyazottan.³ Más megfogalmazásban: a testnevelés mint tárgyiasult érték-készlet hatékony eszköze az életkihívások kezelésének. A testnevelés ugyanarra törekszik, mint a nevelés általában, de specifikus célállományokkal és eszközökkel. Éppen ezekben a specifikumokban rejlik nagy nevelő, képző ereje.⁴

A honvédelem és a testnevelés kovariációja történeti, illetve sportszakmai aspektusból egyaránt evidenciának tűnhet. Ugyanakkor pedagógiai-didaktikai-tantervelméleti megközelítésben kérdésként merülhet fel, hogy vajon a honvédelmi nevelésnek és a testnevelésnek melyek a 21. századi életkihívások kezelésére szolgáló közös értékei? Mik azok a nevelési, oktatási és képzési tárgyiasult célértékek, illetve tartalmi vonatkozások, amelyek közös alapra helyezhetik ezt a két tanítási-tanulási területet? A két legutóbb kiadott központi tantervi dokumentumban (a NAT 2012-ben és a NAT 2020-ban) milyen kapcsolódási pontjai érhetők tetten ennek a két területnek?

A kérdések felvetését követően fontos annak megerősítése, hogy a téma tárgyalása elsősorban neveléstudományi problémákra fókuszáló. Megjegyzendő még, hogy a tanulmány az általános képzésre és az állami fenntartású köznevelésre összpontosít. Ez nem azt jelenti, hogy a szakképzés vagy a felsőoktatás terén, illetve az egyházi, az alapítványi vagy a magániskolákban a honvédelmi nevelésben és az iskolai testnevelésben bekövetkezett változások indifferensek lennének, hanem azt, hogy így a figyelem még inkább a közös alapokra irányulhat.

A honvédelmi nevelés és a testnevelés érték-készlete

A nevelési tevékenység az egyik legfontosabb emberi érték, irányát a nevelési cél határozza meg. Tartalma attól függ, hogy az adott társadalom mit tart értéknek, követendőnek.⁵ Története során olyan célok kerültek terítékre, mint erkölcsi tökéletesedés, közösség-alkotó hatás, műveltségteremtő szerep stb.

Az emberi értékkel összefüggésben alapvetően két kritérium fogalmazható meg, egyrészt legyen közösségfejlesztő, másrészt az egyén fejlődését is elősegítő. A nevelési tevékenység, tudatosan vagy tudat alatt, mindig ezen alapvető értékek – vagyis egy szociálisan értékes, de egyénileg is eredményes konstruktív életvezetés – létrehozására törekszik. Mindebből következik, hogy a konstruktív életvezetés két funkcionális összetevőből áll: a közösségfejlesztő vagy morális, illetve az önfejlesztő, tehát az életvezetés sikerét biztosító. A szociális és individuális szempontból egyaránt teljes értékű életvezetéshez mindkét összetevő kifejlesztése szükséges. Az egymástól jól elkülöníthető értékteremtő próbálkozások sikereinek és kudarcainak legfontosabb

³ MAKSZIN 2014.

⁴ KIS 1989.

⁵ HAJDICSNÉ 2015.

tanulása, hogy ha a konstruktív életvezetés valamelyik komponensét nem fejlesztik ki, az a társadalmi folyamatokra és az egyén sorsának alakulására is negatívan hat.⁶

Az egyik leglényegesebb tényező, amely az ember cselekedeteit meghatározza, az az értékrendszer, amelyet fiatalkora alakít ki. Az egyetlen dolog, amiért küzdeni érdemes, az új tudás és az új szépségek megteremtése. Azoknak az erőknek a képviselői, amelyek előre hajtották az emberiséget, ők voltak azok, akik új tudás, új szépségek, hathatósabb erkölcsi és etikai értékek után kutattak. Ezért is van szükségünk egy olyan nevelési rendszerre, amely a valódi erkölcsi, esztétikai és szellemi értékek megértésére alapoz.⁷ Ennek a gondolatkörnek adja esszenciális összegzését Ballér Endre, amikor kijelenti: „Hiszek a tudás jobbtó erejében.”⁸

A honvédelmi nevelés és a testnevelés értékészletének feltérképezésekor – mint a neveléstudomány annyi más területén – érdemes Benjamin Bloom követelmény-taxonómiai rendszerét segítségül hívni. A kognitív, affektív és pszichomotoros dimenziók mentén rávilágíthatunk azokra a társadalmi értékekre, szükségletekre és tevékenységekre, amelyek hatással lehetnek az oktatási célok kiválasztására. Ez különösen fontos egy olyan korszakban, amelyben a társadalom gyors változásai a hagyományos, közös értékek felbomlásához vezetnek, s az új értékek elterjedése a régi, pozitív értékek elvesztésével fenyeget.⁹ Sajnálatos, de úgy tűnik, a jelenlegi magyar társadalomban, még a rendszerváltoztatás után harminc évvel is, olyan nagyok az értékrendbéli különbségek, hogy ezek össztársadalmi szintű áthidalása már-már elérhetetlen.

A honvédelmi értékészlet

A sorkatonaság felfüggesztése óta a hadsereg és a társadalom kapcsolata átalakult. A körülmények megváltozása ellenére a nemzetnek továbbra is szüksége van a hazáért harcolni, küzdeni képes hazafiakra, akiknek a képzését, kiképzését biztosítani kell.¹⁰ Az önkéntességen alapuló, professzionális haderő kialakításával megszűnt az a csatorna, amely által a fiatal férfiak szervezett formában részesültek a honvédelmi szempontból hasznosítható ismeretekben. Felnőtt egy olyan új szülői generáció, amelynek jelentős része már semmilyen formában nem került kapcsolatba a honvédelemmel. Így egyre nagyobb teher hárul az iskolák által szervezett honvédelmi-katonai programokra és táborokra. A tapasztalat azt mutatja, hogy a társadalom az ezredfordulón meglévő szinthez képest távolabb került a honvédelem ügyétől.¹¹

A honvédelmi nevelést sohasem tekinthetjük késznek, lezártnak, befejezettnek. Ennek több oka van. Egyrészt állandóan mozgásban vannak, változnak azok a nemzetközi és nemzeti feltételek, körülmények ahol, és ahogyan a nevelés zajlik. Másrészt az ember, az emberi kapcsolatok fejlődése is indokolja a honvédelmi nevelés napirányt tartását.¹²

⁶ BÁBOSIK 2004.

⁷ SZENT-GYÖRGYI 1983.

⁸ MÁTRAI-PERJÉS 2008.

⁹ KOTSCHY 2022.

¹⁰ MADARÁSZ 2015.

¹¹ KUN SZABÓ 2018.

¹² VASAS 2009.

Magyarországon hagyományosan a katonai nevelés három pillére alakult ki: a hagyománytisztelet és erkölcsös életmód, a fegyelem és engedelmesség, illetve a hűség és istenfélelem. A 18–19. század neveléstörténeti jellemzői a korszak katonai képzésére is hatottak, amennyiben: a szakmák, így a katonai szakma ismerete, a hozzáértés államilag megfogalmazott igény lett; az oktatás, a katonai oktatás is köz- és állami ügygé vált; az iskolarendszer módot adott a szelekcióra, ennek köszönhetően új iskolatípusok alakulhattak ki. A reáliskolák a katonai képzésben is megjelentek. Ebben az iskolatípusban számos katonai szakmai ismeret került be a tananyagba, mivel az ismeretek egymásra hatása, a leendő katonai vezetői réteggel szembeni elvárások, széles körű elméleti ismereteket igényeltek.¹³

Hazafiság, hazaszeretet, honvédelem – ezek a fogalmak végigkísérik a történelmünket. Kijelenthető, hogy mára sem vesztek értékükből. Mindaz, ami a hazaszeretet, nemzetszeretet, hazafiasság, honvédelem fogalmába beletartozik, mindig, minden korban az egész társadalom ügye volt, és mind a mai napig az is maradt.¹⁴ A hazafiság ugyan történelmi koronként változó, de maradandónak tekinthető, immateriális érték. A hazafiság mindenekelőtt hazaszeretet, majd pedig nemzetszeretet. Ebből következően a hazafias nevelés egyben nemzeti nevelés is. Ennek szellemében terjeszthetjük ki a humánus érzést, az embertárs megbecsülését és szeretetét az egész emberiségre.¹⁵ A hazafias nevelés során lényegében a nemzet érdekeinek megfelelő konstruktív szokások, példaképek, eszményképek és meggyőződések közvetítése, elfogadtatása és megerősítése zajlik. Amennyiben ez a tevékenység sikeres, a demokratikus nemzeti beállítódás, illetve az azt alkotó értékes szükségletek befolyására a neveltek magatartása, tevékenysége, aktivitása belső indíttatású (külső ösztönzés vagy kontroll nélküli), közösségfejlesztő jelleget ölt.¹⁶

A haza iránti érzelem személyes ügy, nem politikai kategória, ezért hazaszeretetre nevelni senkit sem lehet, ám meg lehet kísérelni a társadalmi-nemzeti alapértékek – mint például a szülőföld szolgálatára való hajlandóság – iránti attitűd kialakítását. A honvédelmi nevelés nem különálló, s elkülönült nevelési feladat, hanem a nevelés szinte minden területén érvényesítendő határozott irányultság, amely az eszmeiség egyik sajátos vetülete. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a nevelőmunka egészében nincsenek pontosan meghatározható, jól körülírható konkrét feladatai. A honvédelmi nevelés olyan komplex személyiségformálás, amely révén az egyén a haza építésére és védelmére minden vonatkozásban képessé, érzelmileg és akaratilag felkészültté válik.¹⁷

Fontos kérdés a honvédelmi nevelés érdemi céljának pontos meghatározása. Számos nemzetközi példa is azt támasztja alá, hogy a honvédelmi nevelésnek nem lehet deklarált célja a haderő utánpótlásának biztosítása. A honvédelmi nevelés a honvédelem ügye iránti érzékenyítést, jobb megértésének elősegítését, valamint a tudatos és életképes állampolgárrá nevelést részesíti előnyben. E nevelés társadalmi hasznossága alapvetően abban rejlik, hogy az abban részt vevő felnövekvő egyén,

¹³ MIKLÓS 2009.

¹⁴ HAJDICSNÉ 2015.

¹⁵ WESZELY 1932.

¹⁶ BÁBOSIK 1998.

¹⁷ VASAS 2009.

egy adott életszakaszában, minőségileg biztosított formában jut hozzá a honvédelem ügyét elősegítő és azt támogatni képes tudásanyaghoz, illetve képességekhez.¹⁸ A honvédelmi nevelés kulcsszavai: hazaszeretet, tisztelet, bajtársiasság, képzettség, sokoldalúság, életerő, egészséges életvitel, fegyelem, rend, egyéni és közösségi felelősségtudat, egymás iránti elkötelezettség, kapcsolatteremtés, együttműködés, csapatszellem és interaktív konfliktuskezelési szándék.¹⁹ Ehhez tesszük még hozzá, hogy a honvédelmi nevelés egyik fundamentuma a rendszeres testmozgás és fizikai aktivitás.

A rendszerváltás óta bekövetkezett társadalmi, politikai, gazdasági, oktatásirányítási változások a honvédelmi nevelés átalakulását is magukkal hozták. A honvédelmi nevelést minőségileg új követelmények elé állították. Szükségszerűvé vált egy új honvédelmi kultúra kimunkálása és művelése. Az új honvédelmi kultúra kialakításában és művelésében mind a honvédelemmel foglalkozó szervezeteknek, mind az iskoláknak és a pedagógusoknak kiemelt szerep jut.²⁰

A honvédelmi ismeretek, más megfogalmazásban, a katonai alapismeretek mint tantárgy nem új keletű. Egy 1979-ben megjelent tanterv (*Honvédelmi ismeretek. 7–8. osztály*)²¹ ekképpen önti szavakba az elérendő célokat és a megvalósítandó feladatokat (a kor ideológiai céljait elhagyva):

„Az általános iskolai honvédelmi ismeretek oktatásának célja, hogy – szoros egységben az összes tantárggyal, valamint a tanórán és iskolán kívüli neveléssel – továbbfejlessze a tanulók cselekvő hazafiságát. [...] A honvédelmi ismeretek oktatása keltse fel a tanulók honvédelem iránti érdeklődését és felelősségtudatát, gyarapítsa és rendszerezze a hazavédelmével összefüggő – különböző iskolai és iskolán kívüli forrásokból származó – ismereteiket. Szolgálja a fegyelmezettséget, a kollektivitást, a felelősségérzet megszilárdulását. Serkentsen testedzésre, az egészséges életmód, a fizikai erő fejlesztésére.”

Napjaink katonai alapismeretek választható közismereti tantárgy céljait és feladatait összegezi Stummer Judit.²² A polgári középfokú oktatásban a katonai alapismeretek elsajátításával kapcsolatban – a teljesség igénye nélküli felsorolásban – az alábbi szándékok jutnak kifejezésre:

A tanulók

- értsek meg, hogy mit jelent napjainkban az egyén szintjén a hazafiság és a hazaszeretet;
- tegyenek szert olyan gyakorlati ismeretekre, amelyek segítenek fejleszteni a csapatmunkát, az önfegyelmet, a kitartást;
- legyenek jártassak a katasztrófahelyzetekben (természeti, ipari), balesetekben szükségessé elsődlegylenyújtó feladatokban stb.

¹⁸ KUN SZABÓ 2018.

¹⁹ MADARÁSZ 2015.

²⁰ HAJDICSNÉ 2015.

²¹ Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. *Honvédelmi ismeretek. 7–8. osztály.* 1979: 3.

²² STUMMER 2012.

A katonai (honvédelmi) alapismeretek tartalmi vonatkozásait illetően az fogalmazódik meg, hogy a tanulók a gyakorlati ismeretek elsajátítása során olyan tudással és képességekkel gazdagodjanak, amelyek fejlesztik a csapatmunkát, a fegyelmet és a kitartást. Az alapismeretek átadásával az iskolák jellemzően az osztályfőnöki órák, kisebb arányban a történelem és testnevelésórák keretében foglalkoznak, de sok helyen megjelennek a szakkörök, a délutáni foglalkozások és a táborok is mint az ismeretátadás potenciális színterei. A katonai foglalkozások részét képezi a katonai közelharc, a menetgyakorlat, a fegyverzettechnikai és az alaki foglalkozás, a sport stb.²³ A honvédelmi nevelés által a tanulónak olyan tudásanyagot közvetítenek (például egészségügyi ismeretek, túlélési technikák), amelyeket a civil életben is kamatoztathatnak.

A testnevelési értékkészlet

Amikor a testnevelés értékkészletének összefoglalására vállalkozunk, gyakorlatilag e tantárgy lényegét igyekszünk megragadni, igencsak szűkre szabott keretek között. Ugyanakkor van fókusz a vizsgálódásunknak, nevezetesen a honvédelmi (hazafias, katonai) nevelés.

Az iskolai testnevelés értékrendszerének formálása soktényezős, sokszereplős és többlépcsős folyamat. Ezt a folyamatot az egyén és a közösség, az egyén és az őt körülvevő szűkebb és tágabb környezet kölcsönös egymásra hatásaként is felfoghatjuk. Amíg a versenysport primer mozgatórugója az egyéni érdek, addig a testnevelés a másokkal közös, szociális értékeket preferálja. A pedagógusnak egy közösségi értékrendszerben kell differenciálnia sportágtól, körülményektől és résztvevőktől függően. Mindemellett ezekhez a tényezőkhöz alkalmazkodva meg és fel kell mutatnia a mozgás örömeit, vagyis a gyermekek számára olyan mozgásformákat szükséges találnia, amelyeket majd felnőttkorukban is használnak.²⁴

A tantárgy történetét vizsgálva egyfajta demokratizálódási folyamatnak lehetünk szemtanúi társadalmi osztályok, sportágak és mozgásformák tekintetében egyaránt. A múlt század elején a fegyelmezett, munkára és harcra alkalmas test állt a középpontban, ami csak a fiúk nevelésében kapott hangsúlyt. A kötelező iskolai testnevelés bevezetése előtt a „testgyakorlás” mint foglalkozási forma lényegében a mozgás- és játékgény kielégítésének, a klasszikusan értelmezett sokoldalúság (testi-lelki harmónia) kialakításának egyik eszköze volt. A tantárgy célkitűzéseinek egyes elemei „értékállónak” bizonyultak, olyanok, mint például: az egészséges testi fejlődéssel kapcsolatos és a katonai, honvédelmi előkészítéssel összefüggő célok, még akkor is, ha ezeket a társadalmi, politikai viszonyok esetenként jelentősen módosították. A tantárgytörténet minden periódusában megtalálható volt a pozitív lelki, érzelmi-akaratú tulajdonságok kialakításának és fejlesztésének igénye. A fegyelmezetttség, a teherbírás, az állóképesség mellé fokozatosan felzárkózott a kreativitás, az együttműködés, a versengés és a játékokon keresztül a spontaneitás. A közösségi

²³ KUN SZABÓ 2018.

²⁴ BODNÁR-PERÉNYI 2016.

értékek mellé odakerültek az egyén számára fontos értékek is. A társadalmi kiszélesedés egy újabb elemét hozta magával a lányok testnevelése. A tantárgy számukra is kötelezővé válásával az úgynevezett nőies értékek is az oktatás részévé váltak, például az esztétikum vagy a hajlékonyság.²⁵

Kmetykó János két világháború között bevezetett „magyar rendszere” az iskolai testnevelés céljaként a következőket jelölte meg:

„...tervszerűen összeállított nevelő tornagyakorlatokkal, s egyéb szabadtéri mozgásokkal az ifjúság egészségének előmozdítása, testi kiképzése, erejének és ügyességének összehangzatos fejlesztése, életkedvének növelése, tiszta erkölcsének megőrzése, a közre irányzott gondolkodásnak ápolása, továbbá soha szem elől nem tévesztendő végcél gyanánt: a közegészségügy, honvédelem és a közgazdaság szolgálata.”²⁶

A testnevelés pedagógiai hozzáadott értékei között megtalálható volt a mindennapi életre történő felkészítés, a rend és a fegyelem, a helyes életmódszokások, valamint a testileg és lelkileg egészséges életvitel kialakítása. Mind a mai napig kiemelt értéként kezelendők a játékok, amelyek amellet, hogy a pszichomotoros képességeket fejlesztik, jelentős szerepet játszanak a szellemi munka és az ülő életmód ellensúlyozásában. Külön kiemelendő a testnevelés közösségformálásban betöltött jelentős szerepe is.

A második világháborút követően, az 1950-es és 1960-as években a testnevelés tantárgy értékészletének (is) az egyik legmarkánsabb eleme a termelőmunkára történő felkészítés-felkészülés feltételeinek megteremtése lett, nem feledve a haza védelmének feladatát sem. Az 1970-es években – nem kis mértékben a külföldről jövő hatások eredményeként – a testnevelés céljainak kijelölésében is egyfajta paradigmaváltás történt, ugyanis a tantárgy középpontjába a játéktevékenység került. E felfogás értelmében a szerep-, szabály- és feladatjátékok nem egyszerűen csak mozgástípusokat jelentenek, hanem a tágabban értelmezett oktatási folyamatban jelzik a megismerés útját (lásd a cselekvésformák, a cselekvési műveletek elsajátítása a játéktevékenység során; a játéktevékenységnek és specifikus motívumainak együttes fejlesztése).

A tantárgy tartalmát alapvetően a nevelési feladatok „tartalomérzékenysége” befolyásolja, ott is elsősorban a mozgásműveltség, a feladatmegoldó képesség, valamint az öntevékeny sporttevékenységre való felkészítés. A tanulók képességeinek fejlesztésében a cselekvés mint feladatmegoldás játssza a központi szerepet. A '70-es években kezdett elterjedni az a nézet, miszerint az embereknek az urbanizált környezetben, napi szokásos tevékenységük közben nem kellően fejlődik az ügyessége és a cselekvőképessége. Így – megfelelő képzés nélkül – egy jelentős cselekvéstartományban az alkalmazkodás szintje alacsony marad, elegendő csak a honvédelmi képzettségre gondolni.²⁷

Tantervelméleti szakemberek, de gyakorló pedagógusok körében is még mindig fellelhető az a vélemény, hogy az 1978-ban kiadott tantervcsalád – természetesen az akkor kötelező érvényű ideológiai részekről eltekintve – az egyik legjobban sikerült

²⁵ NAGY 1980; BODNÁR–PERÉNYI 2016.

²⁶ KMETYKÓ 1915, idézi NAGY 1980: 73.

²⁷ NAGY 1980 nyomán.

tantervgyűjtemény. Ez a sommás kijelentés talán túlzás, de tény, hogy ezek a dokumentumok számos ponton máig ható cél-feladat-tartalmi jegyeket hordoznak.

Témánk szemszögéből vizsgálva *A gimnáziumi nevelés és oktatás tervét* (1978),²⁸ a testnevelés céljaként ezt láthatjuk:

„... az iskola egész nevelő-oktató munkájának részeként a sportágak, a játékok felhasználásával úgy segítse elő a gimnáziumi tanulók nevelését, hogy képesek legyenek alkotó, hasznos munka végzésére és a haza védelmére. Legyenek edzettek és egészségesek. Fizikai cselekvőképességük feleljen meg a gyakorlati élet és a honvédelmi felkészültség igényeinek.”

Kiemelt feladatként jelölték ki a hazafiság, a bátorság, a fegyelmezettség, a határozottság, az önuralom, az akaraterő és közösségi magatartás formálását. A tananyag tekintetében a legszembetűnőbb honvédelmi vonatkozás a törzsanyagban folyamatosan jelen lévő rendgyakorlatok és katonai alaki gyakorlatok köre.

1989-ben jelent meg Kis Jenő, korábban már idézett tanulmánya *Attitűdök, jellemvonások alakítása, képességtermelés a testnevelésben és a sportban* címmel. A cikk számos, a 21. században sem figyelmen kívül hagyható értékorientációs megállapítást tesz. A teljesség igénye nélkül nézzük, mik ezek.

A testnevelés a testkulturális értékek átszármaztatását célzó tevékenység és hatásrendszer, értékközvetítő folyamat, a szükségletek alakítója, érdekek el- és felismertetője. Generikus célja a műveltségtartalmával összefüggő szükségletek, érdekek, értékek, érzelmek, magatartások, jellemvonások alakítása és formálása. A nevelés totalitásának részrendszere. A testnevelés gyakorlata tradicionálisan nehezen mozdul a tényleges társadalmi értékek irányába. Az érdekeltségi rendszer ugyanis problematikus módon működik, mivel a testnevelőtanár elsősorban a kiváló gyerekek tanáraként minősül (jutalmazták, ha kiváló kézilabdacsapata, tornásza stb. van, vagy az iskola sportdi-csősége versenyeredményekkel párosul). Sajnálatos, de a testnevelésben – a kemény értékpreferenciák átélése helyett – gyakorta csak hangzatos célfrázisok lobognak. Ez azért probléma, mert ahol az „értékmivolt” kérdésessé válik, ott reális értékelési eljárást adni sem lehetséges. „Érték ott van, ahol értékelés van, értékelés ott van, ahol érték van.”²⁹ Az értékelés adott színvonala annak a tükre, hogy a tanítvány mit és hogyan sajátított el a társadalom értékészletéből.

Az 1989–90-es rendszerváltozást követően a testnevelés értékstruktúrája is átalakult. A tantárgy egy olyan műveltségi területbe ágyazottan jelent meg, amely a folyamatosan és gyorsan változó világhoz alkalmazkodás jegyében, más műveltségi területekkel (tantárgyakkal) karöltve igyekezett, igyekszik megoldást találni korunk globális problémáinak reá eső részére. A testnevelés a mozgásműveltség és a motoros képességek fejlesztése mellett többek között szerepet vállal a testi és lelki egészség egyensúlyának megteremtésében, az egészséges életmódra nevelésben, a káros szenvedélyek elleni harcban, a helyes higiénés és szexuális szokások kialakításában, sőt a rekreáció és a rehabilitáció területén is.³⁰

²⁸ *A gimnáziumi nevelés és oktatás terve*. 1978: 521.

²⁹ Kis 1989: 7.

³⁰ HAMAR 1998.

A 21. században bekövetkezett tantárgypedagógiai változások a testnevelés értékészletét újból felülírták. A tantervi dokumentumok elsősorban az egészségfejlesztés, a jólét, az egész életen át tartó fizikai aktivitás stb. fontosságát hangsúlyozzák. Háttérben maradnak a személyes értékek, amelyek pedig sokkal inkább kapcsolódnak az oktatás általános célkitűzéseéhez, az iskola által képviselt értékrendszerhez, olyanokhoz, mint például az önbecsülés növelése, a megküzdési stratégiák elsajátítása, a társadalmi felelősségvállalás stb. Nem csak a sportlobbi, de a szülők is szívesen tekintenek a sportra mint a drog, az alkohol, az erőszak, a bűnözés elleni védekezés hatékony eszközére. Korunk iskolai testnevelésének tehát a legnagyobb kihívása, hogy a személyes értékek figyelembevétele miként kerülhet be a köznevelési rendszer mozgatóelemei közé. Erre a kérdésre az elmúlt időszak egyik válasza az élménypedagógia volt. Vannak szerzők, akik egyenesen élménytársadalomról beszélnek, amelyben a hangsúly az autonóm döntésre, a választás szabadságára, valamint az élmény és változatosság keresésére tevődik. Ezzel együtt az iskolai testnevelésre – a demokratizálódás ellenére – még mindig az úgynevezett szükségletalapú szemlélet a jellemző. A felnőttek az általuk fontosnak ítélt szükségleteket meghatározva építik fel a gyermekek tantárgyi célértékeit.³¹

Egy másik megközelítésben,³² a testnevelés célértékeit az értékorientáció oldaláról nézve, a tantárgy tantervi (tartalmi) irányultságait három csoportba oszthatjuk: (1) A testnevelés tantárgy tartalma (a sport, az egészségközpontú fittség és a mozgásos tevékenység ismeretanyaga). (2) Az individuális fejlesztés (az egyéni fejlődés igénye, a tanuló saját maga által irányított fejlődése és a tanuló személyes értelmezései). (3) A társadalmi és kulturális célok (a felnőtt társadalomban való részvétel, a társadalmi változások és az esélyegyenlőség, valamint az intézmények és rendszerek újjáépítése). A felnőtt társadalomban való részvétel célértékei között megtalálható a katonaságra (a haza védelmére) való felkészítés is.

Honvédelmi nevelés és testnevelés a 2012-es és a 2020-as NAT-ban

A magyarországi köznevelésben jelenleg a 2012-ben megjelent, majd 2020-ban módosított Nemzeti alaptantervek és az ezekhez illeszkedő kerettantervek az irányadók. Ezek a tartalmi szabályozók a 21. század kihívásai mentén fogalmazzák meg a társadalom és az egyén szükségleteit, valamint az adott tantárgy céljait figyelembe vevő értékrendszert. Az 1995 óta kiadott mind az öt (1995, 2003, 2007, 2012, 2020) alaptanterv nemzeti jellegét az adja, hogy a közös nemzeti értékeket közvetítik és szolgálják, amivel hozzájárulnak a nemzeti hagyományok ápolásához, valamint a nemzeti azonosságtudat fejlesztéséhez. A központi tantervek alapját képező értékrendet (lásd alapvető emberi és alkotmányos jogok, demokrácia, európai-humanista értékek, az egész emberiség előtt álló közös problémák stb.) a társadalmi konszenzus megteremtésének szándékával fogalmazták meg.³³

³¹ BODNÁR–PERÉNYI 2016.

³² BOGNÁR 2019.

³³ HAMAR 2016.

Ebben a fejezetben a 2012-ben és 2020-ban kiadott NAT-okban található honvédelmi nevelés és testnevelés közös célértékeit térképezzük fel. Egész pontosan azokat a honvédelmi neveléshez köthető célokat-feladatokat-tartalmakat keressük, amelyek – elsősorban, de nem kizárólag – a Testnevelés és sport műveltségi (2012), illetve a Testnevelés és egészségfejlesztés tanulási (2020) terület részei.

Nemzeti alaptanterv 2012

A honvédelmi felkészítés fontos, az Alaptörvény által deklarált társadalmi érdek, ezért az államnak gondoskodnia kell arról, hogy az állampolgárok ilyen irányú tudásra szert tegyenek. A 2012-ben megjelent NAT-ban társadalmi igényként fogalmazódik meg a fiatal nemzedék hazafias nevelése, honvédelmi identitástudatának kialakítása, a honvédelem ügyéhez történő pozitív hozzáállás folyamatos fejlesztése.³⁴

Ennek szellemében a köznevelés feladatai és értékei (fejlesztési területei, nevelési céljai) között szerepel a Nemzeti öntudat, hazafias nevelés, illetve az Állampolgárságra, demokráciára nevelés is. Itt olvasható, hogy a tanulók

„...sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek megalapozzák az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismerését, megbecsülését. Alakuljon ki bennük a közösséghez tartozás, a hazaszeretet érzése, és az a felismerés, hogy szükség esetén Magyarország védelme minden állampolgár kötelessége.”

Illetve:

„Az iskola megteremti annak lehetőségét, hogy a tanulók megismerjék a főbb állampolgári jogokat és kötelezettségeket, és ennek keretében biztosítja a honvédelmi nevelést.”
(110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet)³⁵

A NAT 2012-ben leginkább általános megfogalmazásban, indirekt módon jelennek meg a honvédelmi és/vagy katonai neveléshez köthető célok és feladatok. Ez persze azzal is magyarázható, hogy a közműveltségi tartalmak részletes kifejtésének dokumentumai a NAT-okra épülő kerettantervek. Ezzel együtt, meglátásunk szerint, nagyobb nyomatókat is kaphattak volna ezek a nemes célértékek.

A műveltségi területek alapelveit, céljait, fejlesztési feladatait tanulmányozva az Életvitel és gyakorlat műveltségi területen, a pályaeorientáció és közösségi szerepek, valamint a tervezés, kivitelezés, ellenőrzés fejlesztési feladatai között található meg a katasztrófavédelmi, polgári védelmi és honvédelmi alapismereteket. Ez így, ebben a formában kifejezett szándékot tükröz. Megjegyzendő, hogy a katasztrófavédelmi témák más műveltségi területeknél is megjelennek, például a Környezetismeret tantárgyban.

³⁴ STUMMER 2012.

³⁵ 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

A Földünk és környezetünk műveltségi terület alapelvei és céljai sorában fellelhető, hazánk közösségi értékeiért és javaiért felelősséget vállaló állampolgár jövőképe – még ha nem is az előző közvetlen formában, de – honvédelmi neveléshez köthető célokat és feladatokat is tartalmaz. A Történelem tantárgy hadviselés, hadvezérek, hadjáratok, hadszínterei, hadi és diplomáciai eseményei címszavak viszont csak áttételesen emelhetők be a honvédelmi nevelés célértékei közé.

Külön tárgykört képviselnek az erkölcsi-akarati kérdések, amelyek jelentős hangsúlyt kapnak a köznevelés feladatai és értékei (fejlesztési területei, nevelési céljai), illetve az Ember és társadalom, valamint a Testnevelés és sport műveltségi területek közműveltségi tartalmai között. Itt olyan célértékek jelennek meg, mint az önfegyelem, az engedelmesség, az önkontroll, az önuralom kialakítása. Nem kell messzire menni ahhoz, hogy e célok, feladatok és tartalmak honvédelmi nevelésben betöltött szerepét meglássuk.

Az Életvitel és gyakorlat, valamint a Testnevelés és sport műveltségi terület közműveltségi tartalmainak egyaránt markáns eleme az elsősegélynyújtás, az ehhez szükséges kompetenciák megszerzése. A mindennapi élet (példaként lásd közlekedés), az iskolai testnevelés (lásd sportági sérülések, balesetek) és a honvédelmi nevelés (lásd fegyverhasználat, lövészet) mindegyike hozhat olyan szituációt, amikor az elsősegélynyújtási alapismeretek alkalmazása szükségessé válik.

A 2012-ben kiadott NAT kevés honvédelmi tartalmat közvetít. Ezek közül a leginkább idesorolható az önvédelmi és küzdő jellegű feladatok köre. E feladatok a motoros készségfejlesztés–mozgástanulás és a mozgásműveltség, mozgáskultúra részeként honvédelmi-katonai ismereteket is átadnak, legyen szó katonai kiképzésről, közelharcról, katasztrófahelyzetről stb.

Nemzeti alaptanterv 2020

A 2020-as Nemzeti alaptanterv és az ehhez illeszkedő kerettantervek ugyan a 110/2012. (VI. 4.) *Kormányrendelet* módosításaként jelentek meg, de a változtatások mélysége okán akár a Nemzeti alaptanterv ötödik változatáról is beszélhetünk. A honvédelmi nevelést és a testnevelést is jelentősen érintő módosulás, hogy a Testnevelés és sport műveltségi terület elnevezést felváltotta a Testnevelés és egészségfejlesztés tanulási terület. Ez a változtatás azt mutatja, hogy a testnevelés tantárgy tanításában – az egészségfejlesztés motoros vonatkozású tartalmain kívül – kiemelt szerepet kapnak az egészségtani ismeretek is.

A 21. századi emberkép egyik hangsúlyos tényezője az aktív és cselekvő, ugyanakkor reflektív mérlegelésre képes egyén. A cselekvő embert a mozgáshoz kapcsolódó helyes attitűdök, a fizikailag aktív életmód, önmaga reális elfogadása, a közösségi felelősségvállalással egybekötött autonómia, az újító kezdeményezésekre való nyitottság és a megbízható megoldások alkalmazásának képessége jellemezi. A testileg és lelkileg egészséges ember az egészség állapotát, a harmonikus életet értéként éli meg.³⁶

³⁶ HAMAR-CZIRJÁK-KÖVESDI 2020.

A NAT 2020 [5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet.]³⁷ lehetőséget biztosít arra, hogy a nyolc évfolyamos általános iskolák és a négy évfolyamos gimnáziumok a szabadon tervezhető órakeretük terhére a helyi tantervükbe beépítsék azokat a tantárgyakat, amelyek az oktatásért felelős miniszter által közzétett kerettantervvel rendelkeznek. Ilyen tantárgy például a Honvédelmi ismeretek. A szabadon tervezhető órakeret óraszámemelését is lehetővé tesz.

A hazaszeretet, a hazafiság, a honvédelem, a haza védelme, a honvédelmi ismeretek, a katonai szolgálat, a rend- és katasztrófavédelem stb. „kulcsfogalmak” jelentős helyet és szerepet kapnak a NAT 2020 Állampolgári ismeretek tantárgyának alapelvei és céljai között. A tantárgy, miközben civilizációs értékeket és mintákat közvetít, egyúttal erősíti a felelősségtudatot és a nemzethez tartozás érzését. Ennek érdekében – más egyebek mellett – elősegíti a hazafias érzés kialakítását és az alapvető honvédelmi ismeretek elsajátítását. Az állampolgári ismeretek tanításának-tanulásának célja, hogy a tanítvány megértse a haza védelmének fontosságát és megismerje, a honvédelem milyen feladatköröket foglal magában, s milyen kötelezettséget ró minden magyar állampolgárra. Elengedhetetlen, hogy a tanulóban tudatosodjon, a haza védelme nemcsak a fegyveres erők feladata, hanem minden magyar állampolgáré, ezért a honvédelem ügye a lehető legszélesebb nemzeti egységet képviseli.

A megfogalmazott célértékeket a fő témakörök és a tanulási eredmények is visszatükrözik. A hazafiság, a honvédelem kapcsán jelölődik célként és feladatként, hogy a tanuló ismerje meg a haza védelmének legfontosabb feladatcsoportjait és területeit, majd pedig tudatosítsa a honvédelem jelentőségét, feladatait és szerepét az ország biztonságának fenntartásában, illetve az egyén kötelezettségeit e téren. Elvárt, hogy a tanuló a tanulmányai végére egyrészt megértse a nemzeti érzület sajátosságait, a hazafiság fontosságát és lehetséges megnyilvánulási formáit, másrészt felismerje a honvédelem mint nemzeti ügy jelentőségét. Megjegyzendő, hogy a hazafiság, a hazafias érzés mint korokon átívelő állandó érték a Magyar nyelv és irodalom, valamint a Mozgóképkultúra és médiaismeret tantárgyaknál is területekre kerül.

A 2012-ben kiadott NAT-tal ellentétben a NAT 2020 számos honvédelmi tartalmat közvetít. Ebben a dokumentumban is a honvédelmi-katonai ismeretek átadásának legekleatásabb példája, a Testnevelés és egészségfejlesztés tanulási terület részeként megjelenő önvédelem és küzdő jellegű feladatok, illetve küzdősportok témakör. Ezeknek a mozgásformáknak az elsajátítása során a tanulók megismerik az önvédelem és a küzdősportok helyét és szerepét a hétköznapi élet, így a honvédelem tekintetében is. A tanuló a tanári irányítást követve, a mozgás sebességét növelve hajt végre önvédelmi fogásokat, ütéseket, rúgásokat, védéseket és ellentámadásokat. Emellett ismeri és képes megnevezni a küzdőfeladatok, esések és tompítások játék- és baleset-megelőzési szabályait.

Külön kiemelendő az a tanulási eredménycél (általános követelmény), miszerint „a nevelési-oktatási szakasz végére a tanuló [...] a küzdő jellegű feladatokban életkorának megfelelő asszertivitást mutatva tudatosan és célszerűen alkalmazza a támadó és védő szerepeknek megfelelő technikai és taktikai elemeket.”³⁸ A támadó

³⁷ 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet.

³⁸ 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet.

és védekező szerepek, illetve a stratégia és taktika fogalma a honvédelmi nevelés terén is megjelenő, megjeleníthető témakör.

Az sem lehet kérdés, hogy a testnevelés rendgyakorlatai miként köthetők össze a honvédelmi neveléssel. Az alakzatok, a testfordulatok és a menetgyakorlatok ugyanis az alaki kiképzés jelentős részét kitevő feladatok. Ugyancsak a testnevelés és a honvédelmi nevelés közös alapú ismeretanyaga az elsősegélynyújtás (lásd még Biológia tantárgy).

A honvédelmi nevelés és testnevelés tantervi áttekintésének zárásaként fontos megjegyezni, hogy a testnevelés tantárgy – a felsoroltakon kívül is – jelentős számban tartalmaz olyan mozgásformákat, amelyek tanítása-tanulása nélkül a honvédelmi ismeretek oktatása, a katonai kiképzés nem elképzelhető. Példaként lásd az atlétika ugrásait (például harcászati gyakorlatok) és dobásait (például kézigránát-hajítás), vagy a torna támasz-, függés- és egyensúlygyakorlatait (például katonai akadálypályák).

A két nevelési terület közös értékeinek összegzése

Az összegzés elé mindenképpen odakívánkozok – amire egyébiránt korábban is utaltunk –, hogy nem csakis kizárólag két nevelési (tanulási) terület elemzése mentén haladtunk, hanem bevontunk más érintett területeket (tantárgyakat) is. Példaként hozhatók az Életvitel és gyakorlat, illetve Földünk és környezetünk műveltségi területek, vagy a Környezetismeret, a Történelem, az Állampolgári ismeretek, a Magyar nyelv és irodalom, valamint a Mozgóképkultúra és médiaismeret tantárgyak.

A bevezetésben kérdéseket fogalmaztunk meg a honvédelmi nevelés és a testnevelés – 21. századi életkihívások kezelésére szolgáló – közös nevelési, oktatási és képzési célértékeit, tartalmi vonatkozásait illetően. A két terület értékészletét vizsgálva a leggyakrabban visszatérő fogalom az *egészség* volt. Számos kontextusban találkozhattunk vele, volt ahol egészségmegtartó, egészségtudatos szokásrendszert kialakító értékorientációként, máshol a fiatalok egészséges életre nevelését, az egészség fenntartását biztosító célként és feladatként tűnt fel. Fentebb – Kis Jenő (1989) nyomán – fogalmaztuk meg azt a kritikát, hogy a testnevelésben (is) gyakran a valódi értékpreferenciák átélése helyett pusztán hangzatos célfrázisokat puffogatnak. Tesszük hozzá, ezek közé a célfrázisok közé tartozik az egészség is.

Az természetes, hogy amikor testkulturális értékekről beszélünk, a középpontba az egészséget tesszük. A posztmodern kor embere kultikus tisztelettel veszi körül, s hódol az egészségnek. Az emberek általánosan elterjedt korábbi meggyőződése, amely szerint a földi élet csak rövid ideig tartó epizódja tényleges életünknek, a világban teret nyerő új eszmék hatására meggyengült, bizonyos értelemben marginalizálódott. Így módon az ember ebből, az időben összezsugorodott életéből szeretné „kihozni” mindazt, ami belőle jót ígér. Az életminőség és az egyik fontos feltételének tartott egészség így válik korunk emberének értékvilágában az értékpiramis csúcsértékévé. A fiatalnak (egészségesnek) maradni vágya – azaz az e világi jók élvezetének képessége – és az érte tett erőfeszítés korábban soha nem látott, lehetetlent nem ismerő elszántságot gerjesztett, s teremtett egy új, de meglehetősen kommersz kultúrát. Evvel a világdívtal együtt, ezzel egy időben, de nagyrészt tőle függetlenül, a valóban

humanizálódó emberi társadalom valódi erőfeszítéseket tett és tesz az emberhez méltóbb élet mindenki számára való megteremtésére. Ennek a processzusnak a részfolyamataként ténylegesen javul az egészséges élet teljes feltételrendszere. Az emberiség fejlődésének jó indikátora az a tény, hogy ma világszerte százmilliók élnek, élhetnek a korábbiaknál jobban és egyúttal egészségesebben.³⁹

A hazai pedagógiai szakirodalomban célfogalomként mintegy fél évszázaddal ezelőtt kezdett elterjedni az *egészségnevelés* szakkifejezés. Az egészségnevelés terminus technicus értelmezésére számos kísérlet született. A probléma gyökere magából a szóösszetételből ered: az egészség ugyanis nem nevelhető. Mára az egészségnevelés körüli polémia konszolidálódott, mivel az egészségnevelés műszói hívei többé-kevésbé ugyanazt mondják, mint amit a hagyományos testi nevelés feladatrendszerében a pedagógia megfogalmaz. A testnevelő tanárok és edzők képzésével foglalkozók olyan szakembereket készítenek fel a pedagógiai munkájukra, akiknek majdani szakmai tevékenységében központi szerepet játszik a test fejlesztése, a testi nevelés. Ez úgy is megfogalmazható, hogy ők döntően testi (pszichomotoros) tevékenységeken keresztül fejlesztik majd tanítványaik személyiségét. E tanári szakma elnevezése is egyértelműen utal arra a tevékenységrendszerre, amely a testnevelők esetében a fejlesztő munka középpontjában áll (testnevelő), és egyúttal arra az általános felelősségre is (tanár), amely az egész személyiség fejlesztésében való jogosultságot és hatékonyságot feltételezi.⁴⁰

A pedagógiai praxisban és a neveléstudományban megjelenő egészségnevelés tehát nem helyettesítheti a testi nevelés szakkifejezést. A hagyományos testkulturális értékelés és a belőle levezetett feladatrendszer használhatóbb a nevelési-oktatási gyakorlat és elmélet számára, mint a pedagógián kívül keletkezett egészségnevelés-koncepció. Az egészség és a nevelés külön-külön tudományos és köznapi értelemben egyaránt fundamentális kategóriák, de az „összeházasításuk” nem szerencsés idea. Az egészségnevelésnél inkább vállalható szakkifejezés az *egészségfejlesztés*, amit az a tény is alátámaszt, hogy a módosított Nemzeti alaptanterv 2020. évi változatában az egyik tanulási terület ezt az elnevezést kapta: Testnevelés és egészségfejlesztés.⁴¹

Az első fejezet bevezető gondolatai között mutattunk rá, hogy a honvédelmi nevelés és a testnevelés közös értékeinek, a NAT 2012-ben és NAT 2020-ban megfogalmazott kapcsolódási pontjainak feltérképezéséhez érdemes felhasználni Benjamin Bloom követelménytaxonómiai rendszerét. Elemzésünk során – a didaktikai gyakorlattal megegyezően – a kognitív, affektív és pszichomotoros sorrendet követjük.

A kognitív közös értékek

A két nevelési-oktatási terület közös *kognitív* célértékeit tanulmányozva elsősorban azt a praktikus ismeretanyagot keressük, amely az értékek gyakorlati felszínre hozatalához ad támpontot. Azok után a valódi szellemi értékek után kutatunk, amelyek

³⁹ HAMAR 2022.

⁴⁰ GOMBOCZ–HAMAR 2014.

⁴¹ HAMAR 2022.

a kognitív (értelmi) fejlődés egyes szintjein elősegítik a megértést, az alkalmazást, az analízist, a szintézist és az értékelést (lásd Bloom taxonómiai rendszerét). Az értelmi fejlődést vizsgálva nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy mindkét terület mozgásanyagának elsajátítása közben jelentősen formálódik a központi idegrendszer elemző-kontrolláló-korrigáló, vagyis szabályozó tevékenysége. Ezzel párhuzamosan javul a döntési képesség is.

Az tényyszerű, hogy a szakmai hozzáértés, a katonai és testnevelői szakma magas szintű ismerete, mindkét hivatás esetében társadalmilag elvárt. Egy katonatiszt vagy egy testnevelőtanár egyaránt értelmiségi pályán tevékenykedik, így vele szemben jogos az igény, hogy – az általános intelligencián és mozgáskulturáltságon túl – az alkalmazás szintjén uralja a szakmája gyakorlásához szükséges ismereteket.

A kognitív ismeretek kovariációjának kiindulópontja a közös terminológiai alapokban rejlik. Elég csak a rendgyakorlatok és az alaki gyakorlatok egyazon szakkifejezéseire gondolni (például alapállás, pihenj állás, balra-jobbra át, hátra arc, lépés indulj stb.). Ugyancsak hasonló – vagy megegyező – a terminológiája az önvédelmi gyakorlatoknak, illetve a küzdő és közelharc jellegű feladatoknak (lásd fogások, dobások, esések, tompítások, ütések, rúgások stb.). Emellett léteznek mindkét terület által ugyancsak használt más terminus technicusok is, olyanok, mint például a stratégia és taktika, vagy a támadás és védekezés (példaként lásd harcászat és sportjátékok).

A kognitív fejlesztés közös célértékeit és tartalmát jelentik a katasztrófavédelmi és elsősegélynyújtási alapismeretek is. Az ezekhez a tevékenységekhez szükséges kompetenciák megszerzése elengedhetetlen a mindennapi élet során. Más egyebek mellett, követelményként fogalmazódik meg, hogy a tanulók legyenek jártasak a katasztrófa helyzeteknél, a természeti és ipari baleseteknél felmerülő elsősegélynyújtási ismeretek terén. Az ilyen típusú tudás igénye nem egyedülálló, mert például a francia testnevelési tantervekben ott szerepel, hogy a megfelelő kognitív – és motoros – felkészültség nélkülözhetetlen a főbb természeti (forgószél, szökőár, földrengés stb.), valamint háztartási és ipari (tűzesetek, zárt levegő, ártalmas gázok és sugárzás stb.) veszélyek elhárításában.⁴² Az elsősegélynyújtási kompetenciák kialakításának szükségessége felértékeli az egészségügyi-egészségtani ismeretek elsajátításának a fontosságát is (lásd NAT 2020 Testnevelés és egészségfejlesztés tanulási terület).

Kognitív kapcsolódási pont még a szabálykövető magatartási formák tanítása-tanulása, nem feledve, hogy ennek a kérdéskörnek affektív dimenziói is vannak. A rend és a fegyelem, de a helyes életmódszokások, a testileg és lelkileg egészséges életvitel (a helyes táplálkozás, a káros szenvedélyek elleni harc, a helyes higiénés szokások kialakítása stb.) szabályainak elsajátítása mindkét területen megjelenő célérték. Ez a tudás olyan pedagógiai hozzáadott értéket hordoz magában, amelyek egész életen át tartó hatást válthatnak ki.

⁴² HAMAR 2016.

Az affektív közös értékek

A két terület történetének minden periódusában megtalálható volt a pozitív lelki, érzelmi, erkölcsi, akarati tulajdonságok kialakításának és fejlesztésének igénye. Kiemelt feladatként a hazafiság, a fegyelem (önfegyelem, önuralom), a rendirányultság, a bátorság, a határozottság, az akaratérvő és a közösségi magatartás.

A hazafiság mint célérték korábban számos alkalommal szóba került. E helyen csak újból megerősítjük, hogy – Bloom taxonómiai rendszerét követve – az odafigyelés, reagálás, értékelés, organizáció, az értékrendet tükröző viselkedés, affektív fejlesztési szintek mentén alakítható ki a hazafiság és a hazaszeretet érzése, valamint a szülőföld szolgálatára való hajlandóság attitűdje. A honvédelmi nevelés – és a testnevelés is – olyan komplex személyiségformálás, amely révén az egyén a haza védelmére, a közösségi értékeinek és javainak megvédésére érzelmileg és akaratilag egyaránt képessé válik. Eközben erősödik a felelősségtudata és a nemzethez tartozás érzése.

A fegyelem és a rend követelménye a honvédelmi nevelés és a testnevelés hagyományos alappillére. És ez ma sem idejétmúlt, ugyanis egyik területen sem lehet eredményt elérni rendezett körülmények nélkül zajló gyakorlással. Bármely tananyag sikerrel kecsegtető és balesetmentes elsajátítása csakis fegyelmezett miliőben lehetséges. Emellett mindkét terület jó eszköze a rendszeres, folyamatos munkához szoktatásnak.

A honvédelmi nevelés és a testnevelés jellemet formál, növeli az önbecsülést és az önbizalmat. A jó és a rossz technikai végrehajtás azonnali visszajelzésén keresztül elősegíti a helyes önértékelés kialakulását. A határozottság kialakítása, az akaratérvő fejlesztése, a bátorság, pontosabban a félelem leküzdésének képessége, fontos jellemformáló erő. Aki próbára teszi az akaraterejét, aki legyőzi a félelemérzését, az sikeresen gyakorol, ezáltal eredményes lesz.

Mindkét nevelési terület lehetőséget biztosít a megküzdési stratégiák és a versenyképesség kialakításához. A versenyképesség mindennapjaink állandó és aktuális témája. Egyes, elsősorban élménypedagógiai irányzatok szerint, a verseny káros a gyermekek személyiségfejlődésére, mondván a versenyhelyzet negatív hatást gyakorolhat a feladat végrehajtására. A verseny külső nyomásként jelenhet meg, amely szélsőséges esetben szorongást, stresszt válthat ki. Ez jelentősen rontja a kezdeti szakaszban a mozgástanulás hatékonyságát.⁴³ Ezzel szemben mi azt állítjuk, a versenyhelyzet éppen hogy nélkülözhetetlen eleme az életre való felkészítésnek. A versenyhelyzetet nem elkerülni kell, hanem a szituáció kezelési technikáját kell megtanítani a tanulóknak (például a vereség, a vesztes szerep feldolgozásának módját).

Az affektív közös értékek közé sorolhatók a valódi etikai és esztétikai értékek is. Példaként sorolható fel az ellenfél (ellenség) tisztelete, a hagyomány- és vallástisztelet, az erkölcsös életmód, a hűség stb. Értékké válhatnak úgynevezett nőies értékek is, olyanok, mint például az esztétikus mozgás.

⁴³ CSÁNYI 2020, idézi REINER – HORVÁTH – H. EKLER 2022: 42.

A közösségi magatartás, a közösségalkotó hatás, a közösségi felelősségvállalással egybekötött autonómia, az egymás iránti elkötelezettség, a kapcsolatteremtés, az együttműködés, a csapatszellem vagy éppen az interaktív konfliktuskezelési szándék, a honvédelmi nevelésnek és a testnevelésnek is markánsan visszatérő kérdésköre. Mindkettőnél külön kiemelendő a közösségformálásban betöltött jelentősége. A közösség megbecsülésének fogalma egyaránt kiterjeszthető az otthonra, a lakóhelyre, az iskolára, a szülőföldre, a hazára stb.

Végül, de nem utolsósorban, mindkét nevelési terület egy érzelmileg kiegyensúlyozott, „stramm” ember jövőképét vizionálja (nem feledve az értelmi és a fizikai összetevőket sem). A vizionált jövőképben megtalálható a helyes életmód, a fizikailag aktív életvitel és a rendszeres sportolás igénye is.

A pszichomotoros közös értékek

Az előző fejezet befejezéseként a „stramm” ember víziója kapcsán szóba került a fizikai (pszichomotoros) összetevők fontossága is. A honvédelmi nevelés és a testnevelés a pszichomotorium területén ugyancsak számos közös értéket hordoz – továbbra is Bloom taxonómiai rendszere mentén haladva – az utánzás, a manipulálás, az artikuláció és az automatizáció szintjein.

Mindkét nevelési terület központi kérdése a motoros képességek lehetőségekhez mért optimális fejlesztése. A kondicionális (erő, gyorsaság, állóképesség) és a koordinációs képességek egyaránt célkategóriák. Hosszas edzéselméleti elemzés helyett csak példaként említjük a gyorsaságfejlesztést (például futások, ugrások, dobások stb.) és a gyorsaság-állóképesség (például talaj- vagy akadálypálya gyakorlatok) közös pszichomotoros pontjait. A relatív erő (a saját testtömegmozgatás képességének) magas szintje szükséges például a – harcászat részét is képező – támasz- és függésgyakorlatok végrehajtásához.

A koordinációs képességek fejlesztése úgyszintén mindkét terület sajátja. Gondoljunk csak a téri tájékozódás képességét igénylő fordított testhelyzetekre, a távolságbecslés fontosságára, a testrészek egymáshoz viszonyított elmozdulásának mértékbecslésére vagy a tér különböző irányában történő helyzet- és helyváltoztatásokra. Nem hagyhatók ki az egyensúlyérzék fejlesztését (a megbomlott egyensúly visszaállítását célzó), valamint az egyén mindennapi életvitelét is befolyásoló izületi mozgékonyágfejlesztő (például az ízületek elmeredését, a helytelen testtartás kialakulását kompenzáló) gyakorlatok sem.

A pszichomotoros értékek gyakorlati felszínre hozatalához nyújtanak praktikus ismeretanyagot a különböző sportági mozgásformák. Az iskolai testnevelés mozgásformái – a Gimnasztika és rendgyakorlatok, az Atlétikai és Torna jellegű feladatmegoldások, a Sportjátékok, az Önvédelmi és küzdősportok, az Alternatív környezetben űzhető mozgásformák, az Úszás – a motorosképesség-fejlesztés és a mozgáskészség-kialakítás, mozgástanulás során honvédelmi-katonai ismereteket is átadnak, olyanokat, mint például az alaki- és menetgyakorlatok (lásd rendgyakorlatok), az egyénileg vagy kötelékben végrehajtott taktikai mozgások (lásd sportjátékok), a katonai közelharc (lásd küzdősportok), az általános harcászati

vagy katonai tereptani foglalkozások (lásd természetben űzhető mozgásformák), a lökiképzés (lásd alternatív mozgásformák) stb.

A sportági mozgásanyag legfőbb kritériuma, hogy a konkrét nevelési-oktatási feladatok szemszögéből hasznos és célszerű legyen. Ha ugyanis, a szakszerű felkészítést mellőzve, az adaptáció szintje bizonyos cselekvéssávban csekély, az hiátust okoz a tanuló, a későbbi felnőtt mozgáskészletében, motoros cselekvési biztonságában, vagy éppen a honvédelmi felkészültségében. Ebből kifolyólag a testnevelés és a honvédelmi nevelés tartalmának kiválasztásához az alapot közvetlenül az ember munkája, mindennapi élete, a korszerű harcászat stb. szolgáltathatja.

A két nevelési terület közös értékei összegzésének zárásaként mindenképpen külön kell foglalkoznunk a *játékkal*, a játéktevékenységgel. A játékok, mint a vetélkedés, a váratlan helyzetekben történő döntések, az alkotóképesség, a kooperáció letéteményesei, valódi közös értékek. Már csak azért is, mert az emberi cselekvés gyakorlati lényege a játékban tükröződik, a feladatmegoldások, a környezettel történő „ütközések”, a konfliktusszituációk „megélése” stb. közben.⁴⁴ A játékok érték közvetítő szerepe nemcsak pszichomotoros, hanem kognitív és affektív oldalról is megjelenik. A játéktevékenység amellet, hogy a játékigény kielégítésének módozata, a fair play – a tisztességes, szabálykövető magatartás – szellemiségét is magában hordozza.

A testnevelési és sportjátékok egyik sajátos körét adják az úgynevezett *kooperatív játékok*. Gyakorta – hibásan – a kooperatív játékokat szinte teljesen a labdás játékokkal azonosítják. Témánkkal összefüggésben merülhet fel kérdésként, hogy vajon honvédelmi-katonai jellegű kooperatív testnevelési játékok nem léteznek? A válasz: de, léteznek. A kooperatív játékok eredményességében ugyanis döntő tényező a csoport elé kitűzött cél és az egyéni felelősség. Ezek a tényezők viszont nem csak a labdás játékok sajátjai. A testnevelésórán gyakorolt sokféle kooperatív játék (például Négyen állva, Jégtáblák, Éhes kígyók, Együttműködő monstrumok, Autószerelős játék, Seriff stb.) élménye alkalmas eszköz lehet példának okáért a honvédelmi nevelés célértékeinek a közvetítésére is. Ezeknek a játékoknak a közös jellemzője, hogy miközben a tanulók feszültségmentes légkörben, együttműködve tevékenykednek, pozitív irányba mozdul el az énképük, illetve kedvezően módosul az osztályközösségen belüli státuszuk.⁴⁵

A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés közös értékészletét foglalja össze az 1. ábra. A koncentrikus körök és körcikkek szemléltetik, melyek a két nevelési terület kognitív, affektív és pszichomotoros közös értékei, miként kerül a nevelés-oktatás-képzés középpontjába a *haza védelmére képes, testileg-lelkileg „stramm” ember* jövőképe, s terminális célként az *egészség megőrzése, megóvása, fejlesztése* stb.

⁴⁴ Kis 1989.

⁴⁵ Kovács 2004.

1. ábra: A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés közös értékkészlete
Forrás: Hamar Pál és Czirják György szerkesztése

Konklúziók

A honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés közös értékeinek részletekbe menő összegzését követően konklúzióink megfogalmazásakor a két terület által közvetített általános értékekre fókuszálunk. Elsősorban társadalmi, oktatás- és tantervelméleti, valamint oktatásmódszertani témákra, esetenként problémákra térünk ki.

Az nem kérdés, hogy a tanulók bevezetése a rendszeres testedzés és sportolás rejtelmeibe beletartozik a társadalmi gyakorlatra való felkészítés, végső soron az önművelésre való nevelés tevékenységkörébe. A 21. századi társadalmi gyakorlat újabb és újabb „életkihívások” elé állítja a fiatalokat (is), olyanok elé, mint a Covid–19, a háború, a mozgásszegény életmód, az obezitas, a rezisztensz stb. Ezekre a kihívásokra kell a honvédelmi nevelés és a testnevelés „tárgyasult értékkészletének” választ adnia. Ez az értékkészlet (tevékenységkör) elképzelhetetlen szilárd, kikristályosodott, múltban gyökerező osztársadalmi értékek nélkül. A megoldásért nem kell messzire menni, mivel támpontnak ott van a két világháború között bevezetett „magyar testnevelési rendszer”. Ugyanakkor ennek a rendszernek a napirenden tartása nem jelentheti a tartalmi és módszertani korszerűsítés szükségességének elvetését. Be kell látni, hogy a változó világ, a testkulturális progresszió, illetve a pedagógiai eszköztár fejlődése kikezdte, elfárasztotta az egykor kitűnően működő rendszert, amelynek megújítása így természetszerűleg időszerűvé vált.⁴⁶

⁴⁶ HAMAR 2022.

A korszerűsítést, megújítást elsősorban módszertani, nem pedig tartalmi (tananyag-kiválasztási) szempontok figyelembevételével kell megvalósítani. A „hogyan tanítsunk?” kérdésre adott válasz folyamatos innovációja elengedhetetlen (példaként lásd Komplex Alaprogram /KAP/, Hejőkeresztúri Modell, újszerű csoportalakítási eljárások, IKT-eszközök, gamifikáció stb.), ellenben a „mit tanítsunk?” kérdés megválaszolása más megközelítést igényel. A „mostantól nem lesz kötélmászás és szekrényugrás, öröm lesz a testnevelés” típusú kijelentésekkel óvatosan kell bánni, ugyanis a testkultúrának – ily módon a testnevelésnek és a honvédelmi nevelésnek is – vannak olyan alapértékei, amelyek a komplex személyiség- és pszichomotoros fejlesztéshez nélkülözhetetlenek. Egyébiránt ezen koncepció szellemiségében készült a NAT 2020 és az ahhoz illeszkedő kerettantervek köre.

Az iskolai testnevelés tartalmi fejlesztésének lehetőségei majdnem kizárólag a sportági mozgásformák bővítésében rejlenek, mivel Magyarországon e tantárgy oktatása ezeken alapszik. Abban az esetben, ha egy sportág alapvető tananyagát akarjuk körvonalazni, akkor a szűkebb értelemben vett mozgásanyag mellett a sportágra jellemző főbb cselekvési elveket és szabályokat is ide kell sorolni. Ez nem azt jelenti, hogy csak bizonyos sportágak mozgásformáit, cselekvési elveit és szabályait tanítjuk meg, hanem eközben – a motívumtanulás folyamatát is magában foglalva – az általánosítás meghatározott szintjére is képessé tesszük a tanulót. A sportági mozgásformák ab ovo tartalmazzák a mozgásfejlődés törvényszerűségein alapuló adaptált játékokat, sportági adaptációkat, valamint az alapvető mozgáskészségek fejlesztésének módozatait.

A testnevelési értékészlet, illetve a verseny, a versenyképesség kapcsán került szóba az élmény, az élménypedagógia. Az élményközpontúság, az örömszerzés valóban fontos szempont – ha úgy tetszik célérték –, de nem mint a testnevelés vagy a honvédelmi nevelés primer célja. Mindazonáltal mindkét nevelési terület kiváló színtere lehet a passzív befogadást felülíró, a megismerő tevékenység által történő tanulásnak, amely az aktivitáson és az élményszerűségeken keresztül teremti meg a tanuláshoz szükséges motivációs bázist. Nemcsak az élménypedagógiát, hanem a honvédelmi nevelést és a testnevelést is jellemző kulcsszavak: problémamegoldás – kihívás – magas szintű együttműködés; érzelmek – kreativitás – divergens gondolkodás; játékoság – reflexió – önértékelés – bizalom; csoport – közösségi élmény – tapasztalati tanulás; multiszenzorialitás – játékoság és öröm. E két nevelési terület is kínál olyan saját tapasztalatokat és megélt élményeket, amelyek feldolgozása közben tanulási helyzetek alakulhatnak ki.

Az öröm és az élmény érzése, kibontakozása a honvédelmi nevelésnek és a testnevelésnek is lényeges érzelmi-akarati faktora. Ugyanakkor az a pedagógiai irány, miszerint a hangsúly a „mozgásos szórakoztatásra”, az örömszerzésre tevődjék át, az oktatás csakis kizárólag az „érezzük jól magunkat” elgondolás felé haladjon, hibás. Hibát követünk el, ha lemondunk arról, hogy megtanítsuk az akár nehezen elsajátítható mozgásformákat is, hiszen ezeknek a „keserves, gyakran izzadságcseppek” pillanatoknak jelentős a nevelőereje.⁴⁷ Mint ahogy fontos nevelőerővel rendelkeznek a kudarcélmények is. A kudarc sajnálatos, de természetes velejárója a mindennapi életnek.

⁴⁷ CSEPELA 2000.

A honvédelmi nevelésnek és a testnevelésnek egyaránt faktuma a teljesítményelvárás, a teljesítményorientáltság. Az utóbbi évtized „újító” testnevelés-módszertani koncepciójaként egyes „szakemberek” az örömet és az élményt mintegy a teljesítmény ellentétéként állítják be. Ezzel szemben mi azt valljuk, hogy a testnevelésben – és a honvédelmi nevelésben – öröm/élmény és teljesítmény nem zárja ki egymást. Kellő pedagógiai érzéssel és szakmaisággal kezelve az egyik jelenség akár fel is erősítheti a másikat.⁴⁸

A közös értékek közé tartozik a rend és a fegyelem témája, amely mindkét nevelési terület alfája és ómegája. A rend és a fegyelem vonatkozásában szokott előkerülni az óra eleji és végi sorakozó problematikája. Az alakítás e formáját ellenzők egyenesen odáig mennek, hogy az állandóan a tornasor végén álló tanulók „személyiségzavarairól” cikkeznek. A sorakozó a rendben elkezdett és befejezett munkatevékenység, a kölcsönös tiszteletadás – lásd még az elméleti tanórákon történő órakezdő és befejező tanulói felállást – módzata, amely az egysoros vonal alakzat helyett történhet más formában, akár arckörben is. Majdnem mindegy, hogy milyen módon, de szervezeten, rendben. Testnevelők között evidens szakmai kérdésnek számít, hogy a soralakításnak egyéb szempontjai is vannak, példának okáért a hasonló testalkatú tanulók páralakítása vagy a tanítványok eltérő lépéshossza.

A testnevelés és a honvédelmi nevelés közös értékeit konkludálva kiemelendő a két terület keresztntanervi szerepe. Korábban már szóba került, hogy e két nevelési terület milyen kölcsönös értékeket közvetít egyes műveltségi (tanulási) területek és tantárgyak között. Komplex, minden tanulási területre és tantárgyra kiterjedő célértékek lehetnek: a fiatalok általános társadalmi aktivitásának emelése; a főbb állampolgári jogok és kötelezettségek megerősítése; a hazafiság tudatosítása egy egyre inkább globalizálódó és nemzeti értékvesztést előidéző világban; a honvédelem ügyéhez történő pozitív hozzáállás folyamatos fejlesztése stb.

Konklúzióként az az elvárás is megfogalmazható, hogy a honvédelmi nevelésben részt vevőknek legyen pedagógiai szakértelme, mivel egy – az iskolai évek során elhangzó – rossz parancs végzetes károkat okozhat. Az nem kockáztatható meg, hogy a tanuló eltávolodjon, netán teljesen elforduljon a honvédelem eszmeiségétől, ügyétől. Fontos, hogy egy értéktorzult világban a honvédelmi nevelésnek – szintűgy a testnevelésnek – legyen lehetősége kibontakoztatnia a neki tulajdonítható személyiségértékeket. A pedagógiai tevékenység minden résztvevője (tanár, szülő, edző stb.) arra törekedjen, hogy minél több tanuló, minél hatékonyabban, értékellentmondásoktól mentesen vegye birtokba a két terület értékeinek jótékony hatásait.⁴⁹ Mindezek eléréséhez jó tantervi dokumentumok is kellene. Olyanok, amelyek magukban foglalják az iskolai gyakorlatot, illetve a felnőttkori életminőséget, egészségtudatos szokásrendszert és életmódot alapjaiban meghatározó értékorientációkat.⁵⁰

Tanulmányunkat Szent-Györgyi Albert idézetével (mottóval) kezdtük, zárásként szerepeljen itt a Nobel-díjas tudós egy másik, témánk szempontjából szintén releváns gondolata. Szent-Györgyi 1930-ban formált véleményt a sporttevékenység kiemelt tárgyköréről, a játékról. Szerinte a sport (a testnevelés) az egyént játék közben megtanítja

⁴⁸ HAMAR 2016.

⁴⁹ HAMAR 2022.

⁵⁰ BOGNÁR 2019.

a legfontosabb polgári erényekre: az összetartásra, az önfeláldozásra, az egyéni érdek teljes alárendelésére, a kitartásra, a tettekézségre, a gyors elhatározásra, az önálló megítélésre és az abszolút tisztességre. Ez a gondolat teljes mértékben egybecseng a honvédelmi nevelés és az iskolai testnevelés kovariációjáról e tanulmányban általunk megfogalmazottakkal.

Irodalomjegyzék

- 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról
- 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet. A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról
- A gimnáziumi nevelés és oktatás terve* (1978). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. Honvédelmi ismeretek. 7–8. osztály* (1979). Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- BÁBOSIK István (1998): Nemzettudat – nemzeti szocializáció – hazafiság. *Iskolakultúra*, 8(4), 40–48.
- BÁBOSIK István (2004): *Nevelélmélet. Nevelés az Európai Unióban*. Budapest: Osiris.
- BODNÁR Ilona – PERÉNYI Szilvia (2016): Értékháló az iskolai testnevelés körül. In KOVÁCS Klára (szerk.) *Értékteremtő testnevelés. Tanulmányok a testnevelés és sportolás szerepéről a Kárpát-medencei fiatalok életében*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 101–110.
- BOGNÁR József (2019): A testnevelés értékorientációja. *Új Pedagógiai Szemle*, 69(3–4), 100–108. Online: https://epa.oszk.hu/00000/00035/00192/pdf/EPA00035_upsz_2019_03-04_100-108.pdf
- CSÁNYI Tamás (2020): *A mozgás felfedezése gyermekkorban – I. kötet: 175 játékos aktivitás a mozgáskonceptiók megismeréséhez*. Budapest: Magyar Diáksport Szövetség.
- CSEPELA Yvette (2000): „Örömtestnevelés?” *Új Pedagógiai Szemle*, 50(10), 83–89.
- GOMBOCZ János – HAMAR Pál (2014): Test és nevelés – egészségnevelés? Gondolatok egy pedagógiai terminológia-változásról. *Új Pedagógiai Szemle*, 64(11–12), 92–102.
- HAJDICSNÉ Varga Katalin (2015): A honvédelmi nevelés a magyar oktatási rendszerben – a nevelési terület céljai, módszerei a kezdetektől napjainkig. *Képzés és Gyakorlat*, 13(1–2), 69–84. Online: <https://doi.org/10.17165/TP.2015.1-2.4>
- HAMAR Pál (1998): A testnevelés tartalmi korszerűsítésének nemzetközi trendjei a közoktatásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 48(4), 48–56.
- HAMAR Pál (2016): *A testnevelés tantervelmélete*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- HAMAR Pál (2022): *Testnevelés. Tudomány – Tervezés – Oktatás – Értékelés*. Budapest: ELTE Eötvös.
- HAMAR Pál – CZIRJÁK György – KÖVESDI Orsolya (2020): *Útmutató a testnevelés tantárgy tanításához a 2020-ban kiadott Nemzeti alaptanterv és kerettantervek alapján*. Tantervi és módszertani útmutató füzetek. Eger: Oktatás 2030 Tanulástudományi Kutatócsoport – Eszterházy Károly Egyetem. Online: www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/10/utmutato-a-testnevel-es-tantargy-tanitasahoz.pdf

- Kis Jenő (1989): Attitűdök, jellemvonások alakítása, képességtermelés a testnevelésben és a sportban. *A Testnevelési Főiskola Közleményei*, 2., Melléklet, 3–37.
- KMETYKÓ János (1915): *Az iskolai testi nevelés reformja*. Budapest: Az Országos Testnevelési Tanács munkálatai. III. kötet.
- KOTSCHY Beáta (2022): Az oktatás célrendszere. In FALUS Iván (főszerk.): *A didaktika kézikönyve. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest: Akadémiai, 367–395.
- KOVÁCS Katalin (2004): Kooperatív testnevelési játékokban résztvevő és nem résztvevő 12–13 éves leányok énképének és csoportban elhelyezkedésének összehasonlító vizsgálata. *Magyar Pedagógia*, 104(1), 57–76. Online: www.magyarpedagogia.hu/index.php/magyarpedagogia/article/view/307/305
- KUN SZABÓ István (2018): A honvédelmi nevelés szinterei napjainkban. *Hadtudományi Szemle*, 11(4), 353–365. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/hsz/article/view/3531/2806>
- MADARÁSZ Tibor (2015): A honvédelmi nevelés pedagógiai oldala. *Educatio*, 24(2), 148–154. Online: www.epa.hu/01500/01551/00092/pdf/EPA01551_educatio_2015_2_148-154.pdf
- MAKSZIN Imre (2014): *A testnevelés elmélete és módszertana*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- MÁTRAI Zsuzsa – PERJÉS István szerk. (2008): *Hiszek a tudás jobbitó erejében. Ballér Endre emlékkonferencia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága.
- MIKLÓS Zoltán (2009): Katonai nevelés és képzés az osztrák–magyar kiegyezésig. *Honvédségi Szemle*, 65(1), 36–38.
- NAGY Tamás (1980): A tantárgyi célok, feladatok és követelmények változásainak történeti áttekintése. I–III. *A testnevelés tanítása*, 16(3), 69–77.; 16(4), 98–103.; 16(6), 161–166.
- REINER Dóra – HORVÁTH Zoltán Ferenc – H. EKLER Judit (2022): Tanulók aktivitásának fokozása testnevelésórán a tánc integrációjával. *Tánc és Nevelés*, 3(1), 39–60. Online: <https://doi.org/10.46819/TN.3.1.39-60>
- STUMMER Judit (2012): Katonai alapismeretek a polgári középfokú oktatásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 62(4–6), 236–249. Online: https://epa.oszk.hu/00000/00035/00152/pdf/EPA00035_upsz_2012_04-06_236-249.pdf
- SZENT-GYÖRGYI Albert (1930): *Az iskolai ifjúság testnevelése*. Előadás. Szeged: Országos Testnevelési Kongresszus.
- SZENT-GYÖRGYI Albert (1983): Észrevételek a nevelésről. In *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 253–256.
- VASAS Joachim (2009): A honvédelmi nevelés, a védelem és biztonságpolitika néhány kérdése napjainkban. *Sereg Szemle*, 7(3), 147–150.
- WESZELY Ödön (1932): *Pedagógia. A neveléstudomány rendszere rövid összefoglalásban*. Budapest: Révai.